

MOŽNOSTI RIEŠENIA NEGATÍVNYCH EXTERNALÍT BEZ ALEBO S MINIMOM VLÁDNYCH ZÁSAHOV

(zhrnutie)

I. Východiská

I.1. Základné vymedzenie pojmov

EXTERNALITA

- vedľajší, dodatočný a nezamýšľaný externý účinok (v podobe výnosov, úspor alebo nákladov, resp. strát) činnosti niekoho alebo transakcie medzi subjektmi na iného jednotlivca, ktorý sa nezúčastňuje danej činnosti alebo transakcie
- teória externalít – „teória skúmajúca prípady nákladov alebo prínosov aktivít prenášané na tretie osoby“ (Callahan, 2001, s.1)
- externality - spojené s každou ľudskou činnosťou, resp. transakciou medzi ľuďmi

Druhy externalít:

- pozitívna externalita – odvodená z definície „čierneho pasažierstva“ (*free riding*) – získavanie prospechu (úžitku) z činnosti iného bez zaplatenia svojho podielu na nákladoch spojených s týmto prospechom (*prenesený prospech*)¹
 - v literatúre často uvádzané príklady: park, záhrada, očkovanie, obrana, policajná hliadka, maják, pouličná lampa²
 - akákoľvek činnosť ľudí prinášajúca prospech aj iným – spoločenské prínosy vlastného záujmu (*self-interest*) v duchu odkazu Adama Smitha. (Caplan, s. 1)
- negatívna externalita – nepriaznivé dopady (náklady, straty) činnosti niekoho (produkcie, spotreby,..) na iných, ktoré im (ako ujmu) nikto nekompensuje (*prenesené náklady*)
 - uvádzané príklady: znečisťovanie životného prostredia produkciou fabriky, výfukovými plynmi automobilov a negatívne dopady napríklad fajčenia cigariet na zdravie iných

Najväčšími príjemcami pozitívnych externalít („čiernymi pasažiermi“) a zdrojom negatívnych externalít sú vlády, resp. iní politickí zástupcovia - napríklad preto, že členovia vlády nenesú náklady svojich rozhodnutí, ale majú z nich výnosy (napríklad v podobe politických bodov. „*Politici majú systémový sklon ponúkať ďalšie a ďalšie verejné statky, ak sú čiernymi pasažiermi, ktorí môžu zbierať popularitu za tvorbu verejných statkov, ale nie sú nútení platiť za ich poskytovanie.*“ (Hampl, 2001, s. 121)

¹ Heyne, 1991, s. 321 – 323.

² Viaceré boli metodicky a prakticky vyvrátené, napríklad často používaný príklad majáku ako typického verejného statku (tým aj verejného riešenia pozitívnej externality) vyvracia história súkromne postavených, spravovaných a financovaných (napríklad poisťovňami poisťujúcich jednotlivé lode) britských majákov v 17. a 18. storočí, resp. až do roku 1830, keď britská vláda aj posledný z nich odkúpila – Simpson (2005) a Hampl (2001).

I.2 Rámcový pohľad dôsledky externalít

1. *Demotivácia* platiť a uskutočňovať niektoré činnosti, napríklad v prípade pozitívnej externality demotivácia spotrebiteľov platiť za statky s ňou spojené (keď nemusia) a producentov poskytovať statky, ktoré prinášajú pozitívne externality spotrebiteľom
„Bude mať niekto dostatočný stimul vytvárať prospech [spojený s pozitívnou externalitou] alebo bude každý človek čakať, že získa tento prospech ako prenesený prospech z činnosti iných? (Heyne, 1991, s. 323)
 - podstatná je ochota platiť – keď sú niektorí ochotní platiť (napríklad za čistejšie ovzdušie), tak to ostatným prináša pozitívnu externalitu. Ak by však nikto nebol ochotný platiť, tak k externalite nedochádza. (Caplan, s. 1)
2. Deklarovaná „neefektívnosť, resp. zlyhanie“ trhov, lebo pri existencii externalít sa predpokladá narušenie tzv. paretovského (spoločenského) optima,³ konkrétne:
 - nezájum producentov vyrábať a nižšia produkcia statkov spojených s pozitívnou externalitou (a nižšie ceny), keďže spotrebiteľia neplatia za dodatočné úžitky, ktoré majú spojené s týmito statkami
 - záujem producentov „nadmerne“ vyrábať statky spojené s negatívnou externalitou, keďže ich hraničné súkromné náklady (MPC) sú nižšie ako spoločenské náklady (MSC)

↓

 - kritérium pre vládne zásahy, uvádzané (spolu s kritériom „verejného statku“) ako argumenty pre vládne zásahy

↓

II. Verejné riešenie externalít a jeho vyvrátenie

Autori, presadzujúci verejné riešenie externalít: predstavitelia ekonómie blahobytu (*welfare economics*), najmä Arthur C. Pigou (osobitne dielom *The Economics of Welfare*, ktoré prvýkrát vyšlo v roku 1920) a Paul Samuelson, nadväzujúcich na Vilfreda Pareta.

Hlavný teoretický zámer: vychádzajúc z narušenia paretovského optima v prípade existencie externalít snaha o priblíženie hraničných súkromných nákladov / úžitkov spojených s produkciou alebo spotrebou statkov, ktoré súvisia s externalitou, k hraničným spoločenským nákladom / úžitkom ($MPC / MPU = MSC / MSU$)

³ Pareto optimum - stav ekonomickej efektívnosti v spoločnosti, resp. kombinácia rovnováh optima spotrebiteľov a firiem pri existujúcich rozpočtových a produkčných obmedzeniach (pri ktorých sa maximalizujú úžitky všetkých spotrebiteľov pri minimalizácii ekonomických nákladov), kde nikto nemôže zlepšiť svoju situáciu bez toho, aby to nevedlo k zhoršeniu situácie niekoho iného (viac napríklad na http://en.wikipedia.org/wiki/Pareto_efficiency a <http://www.businessdictionary.com/definition/Pareto-optimum.html>)

Navrhované a v praxi uplatňované príklady verejných „riešení“ externalít ako „korektívne“ opatrenia vo vzťahu k trhu

- dotácie, verejné statky a iné na „riešenia“ pozitívnych externalít
- pokuty, regulácie (napr. zavedenie katalyzátorov, (spotrebné) dane (vrátane „daní z hriechu“), zákazy, zákonné obmedzenia (fajčiarov a pod.), prípustné normy a iné na „riešenia“ negatívnych externalít

Vybrané problémy teórie externalít a verejného riešenia externalít:

- opierajú sa o nerealistické predpoklady teórie dokonalej konkurencie
- vedľajšie účinky každej ekonomickej činnosti a transakcie ľudí na iných sú prirodzenou a bežnou súčasťou ľudského konania (v súčasnosti sú toho príkladom informácie) – nie je dôvod pre vládny zásah
- vzájomne prepojené (pozitívne a negatívne) vedľajšie účinky - napríklad vedľajšie účinky produkcie fabriky na ľudí a ich majetky v okolí fabriky
- nemožnosť určiť kolektívne úžitky (spočítavať úžitky, resp. náklady, jednotlivcov spolu) a nemožnosť stanovovať spoločenské „optimum“ (resp. nemožnosť spôsobu určiť, kto a koľko stráca alebo získa)
- arbitrárne stanovenie odhadovaného „spoločenského optima“, „spoločenských výnosov a nákladov“ (kto a na základe čoho určí?)
- protirečí podstatnému ekonomickému princípu „individuálnej voľby“ a metodicky ho vyvracajú Hayekom formulované „rozptýlené znalosti“ (*dispersed knowledge*) a hranice rozumu
- externality (vágny a nie univerzálne definovaný a jasne vyložiteľný pojem): zámienka pre vládne zásahy, t.j. verejné riešenie externalít
„Tí, ktorí kritizujú slobodný trh a využívajú k tomu argument externalít, tí sa snažia nájsť obeť ako zámienku pre prospech kolektívu“ (Simpson, 2005, s. 7)
- negatívne ekonomické dôsledky verejného „riešenia“ externalít: zvýšenie cien daných statkov, obmedzenia a narušenia ekonomickej kalkulácie producentov, a vysoká finančná záťaž (aj na tých, ktorí nespôsobujú externalitu), ...
- „problém“ externalít je riešiteľný aj na súkromnej báze, bez vládnych zásahov.

III. Súkromné riešenie negatívnych externalít

Princípom vlastníckych práv:⁴

- bez vládnych zásahov a s dôrazom na nutnú podmienku vlastníckych práv (apriori prístup rakúskej školy - Mises, Rothbard, Block ..)
- s minimálnymi vládnymi zásahmi (najmä v prípade pozitívnych transakčných nákladov: predstavitelia chicagskej školy „práva a ekonómie“, osobitne Ronald Coase (Coaseho teorém) a Richard Posner.

Súkromné riešenie negatívnych vedľajších účinkov bez vládnych zásahov dobrovoľnou (resp. súdnou) je možné, ak sú splnené podmienky:

- jasne vymedzené a vymáhateľné vlastnícke práva (kto čo vlastní a kto za čo zodpovedá)
- existuje sťažovateľ (preukázateľne poškodený), ktorý má záujem sa sťažovať
- existuje poškodzovateľ a ním spôsobená preukázateľná fyzická ujma sťažovateľovi

„Jediný prípad oprávneného požadovania kompenzácie je preukázateľná ujma, spôsobená človeku, resp. jeho vlastníctvu, u ktorej je možné identifikovať pôvodcu, či skupinu pôvodcov, poškodenia (Simpson, 2001, s. 3). Na druhej strane by malo platiť, že „osoby, ktorým vznikajú náklady v dôsledku existujúcich negatívnych externalít, ale u ktorých nie je možné preukázať fyzickú ujmu alebo identifikovať pôvodcu, nemajú byť kompenzované. Typickým príkladom je smog v meste“ (Simpson, 2001, s. 3).

Coaseho teorém⁵: pri nulových alebo zanedbateľných transakčných nákladov⁶ a jasných vlastníckych právach a vzťahov a iných podmienok:

- je prostredníctvom vyjednávaní a (mimo/súdnych) dohôd súkromných subjektov možné vyriešiť negatívne externality, lebo sa môžu (obojustranne výhodne) dohodnúť a/alebo každý si môže súdnou cestou vymôcť svoje práva (aj externality), pričom
- subjekty dosiahnu efektívny výsledok bez ohľadu na východiskové rozdelenie vlastníckych práv a v dlhodobom horizonte bude vlastníkom ten, kto vie majetok používať efektívnejšie⁷

⁴ Riešeniu pozitívnej externality internalizáciou (vytvorením väčšej jednotky, v rámci ktorej sa prejavajú všetky externality, napríklad prostredníctvom známeho príkladu, keď sa „vlastník sadu sa stane aj včelárom“) sa na tomto mieste nevenuje osobitná pozornosť.

⁵ Nasledujúci text sa opiera najmä o Coase (1960).

⁶ Pojem transakčných nákladov zaviedol do ekonomickej teórie J.R. Commons (Hampl, 2001, s. 119). Predstavujú náklady, ktoré sú nutné na uzavretie a vynucovanie dohôd, zostavovanie zmlúv, vrátane nákladov na získanie informácií na formulovanie vyjednávacích pozícií, času a nákladov predchádzania a riešenia sporov s obchodnými partnermi, nákladov pri výmene mien.

⁷ Coase (1960).

Ronald Coase (Coase, 1960) uvádza aj nasledovné:

- ak sú vlastnícke práva jasne a jednoznačne definované a ak sú transakčné náklady spojené s týmto prenosom nulové alebo zanedbateľné, tak počiatočné rozdelenie vlastníckych práv nemá vplyv na to, ako budú použité
- vymedzenie práv je základným predpokladom pre trhové transakcie, ale konečný dôsledok (ktorý maximalizuje produkciu) je nezávislý na súdnom rozhodnutí
- bez ohľadu na počiatočné rozdelenie vlastníckych titulov je výsledok vyjednávania totožný, *resp.* (inak povedané), že východisková alokácia zákonných oprávnení nemá nijaký vplyv na efektívnosť, ak sú transakčné náklady nulové.

Podmienky platnosti Coaseho teorému:

- transakčné náklady spojené s presunom vlastníckych práv sú nulové (*resp.* zanedbateľné),
 - jasne identifikovateľné, definované a vymáhateľné vlastnícke práva,
 - garancia (ochrany) vlastníckych práv a zmluvne j istoty a
 - fungujúci systém legislatívy a súdnictva (nezávislé súdy)
 - identifikovať konkrétneho poškodzovateľa (pre trh. transakcie)
- } fungujúce právo a pravidlá v spoločnosti

Interpretácie Coaseho teorému (rôzni autori rôzne výklady):

- rôzne výklady a protirečenia interpretácií Coaseho teorému (*paradox Coaseho teorému*), osobitne dôležitosť vlastníckych práv vs. transakčných nákladov pre výsledný efekt a efektívnosť,⁸
- teória – východisková alokácia zákonných oprávnení (*legal entitlements*) nemá dlhodobý vplyv na efektívnosť, ak môžu byť slobodne vymieňané / transakčné náklady nulové (Vítek, 1998, s. 6)⁹
- prax – transakčné náklady sú pozitívne – preto úloha vlády a osobitne práva pôsobiť na znižovanie transakčných nákladov
↓
 - transakčné náklady - kritérium pre funkcie minimálnej vlády (obrana, polícia, súdy a legislatíva), najmä na efektívne a účinné vynucovanie vlastníckych práv
 - čím vyššie transakčné náklady, tým skôr by mali byť spory (zásahy do vlastníctva) riešené súdmi a zákonmi (predpoklad: efektívne fungujúci systém legislatívy a súdnictva).

⁸ Viac v Šíma (2004) a Vítek (1998).

⁹ Čísla stránok, odkazujúce na zdroj, sú uvádzané podľa elektronickej verzie textu.

Literatúra

CALLAHAN, G. (2001): „What is externality?“ *The Free Market*, Volume 19, Number 8. Ludwig von Mises Institute. Dostupné na: http://mises.org/freemarket_detail.aspx?control=367

CAPLAN, B.: „Externalities“. *The Concise Encyklopedia of Economics*. Dostupné na: <http://www.econlib.org/library/Enc/Externalities.html>

COASE (1960): „The Problem of Social Cost.“ *Journal of Law and Economics*, Vol. 3. (Oct., 1960), s. 1-44.

HAMPL, M. (2001), „Trojí přístup k veřejným statkům.“ *Finance a úvěr*, 51, 2001, č. 2. Dostupné na http://journal.fsv.cuni.cz/storage/146_004_111_125.pdf, s. 111-125.

HEYNE, P. (1991): *Ekonomický styl myšlení*. Praha. Vysoká škola ekonomická. Dostupné na <http://www.libinst.cz/etexts/heyne.pdf>.

SIMPSON, B. (2005): „Proč nelze externality za případ tržního selhání?“ *Tierra Libera* 5-6/2005.

ŠÍMA, J. (2004): *Ekonomie a právo*. Vysoká škola ekonomická v Praze. Praha. Nakladatelství Oeconomica.

VÍTEK, L. (1998): „Ronald H. Coase: Společenské náklady, teorie externalit a jejich řešení. In: HYÁNEK, V. (1998): *Externality a jejich řešení*. Brno. FES MU Brno. Dostupné na: http://www.econ.muni.cz/~ivan/xxx/subjects/ver_econ/coase.doc

Internetové stránky, například:

<http://www.ake.institute.sk>

<http://www.becker-posner-blog.com/>

<http://econlib.org>

<http://lawecon.lp.findlaw.com/>

<http://journal.fsv.cuni.cz>

<http://www.leblog.cz/>

<http://www.libinst.cz>

<http://mises.org>